

Litteratur, politikk og samfunn

Anne Otherholm

Sigmund Løvåsen

Heidi Marie Kriznik

Forord

Norsk litteraturpolitikk har gjennom tiår lagt til rette for at lesere i Norge skal ha et stort utvalg boktitler å velge mellom. Hvordan ivaretas, videreutvikles og utfordres våre litteraturpolitiske ordninger av politikere, forlag og bokhandlere i 2018?

Med jevne mellomrom blir det hevdet at forlag og forfattere sitter i samme båt og deler risiko ved en bokutgivelse. Gjør de det? Kanskje spørsmålet heller bør være når det er tilfelle, og når situasjonen for forfattere og forleggere er grunnleggende forskjellig?

Vi som har skrevet denne teksten, er skjønnlitterære forfattere. Vi har også vært ledere og nestledere i Den norske Forfatterforening i til sammen nesten 20 år. Anne var nestleder fra 1999 og leder fra 2005 til 2012. Sigmund var nestleder og leder i perioden 2011–2017 før Heidi Marie overtok. Teksten er skrevet i anledning Forfatterforeningens 125-årsjubileum fordi vi mener det må foregå en kontinuerlig diskusjon om hva som skal til for at skjønnlitteratur fortsatt skal bli skrevet, produsert, distribuert, formidlet, snakket om og lest. Dette handler ikke bare om rammebetingelser, men også om hva skjønnlitteratur er.

Bakerst i denne utgivelsen finnes i tillegg en liste over forhold vi mener er viktige for at leserne skal få et rikt litteraturtilbud også i framtida.

God lesning!

Anne Oterholm Sigmund Løvåsen Heidi Marie Kriznik

Skjønnlitteraturen og samfunnet

Verden er i endring. Mennesker forflytter seg over kommunegrenser og landegrenser, de beveger seg mellom samfunnslag, mellom religioner og ideologier. Den teknologiske utviklingen utgjør også en del av forandringene. Den er ikke bare avgjørende for økonomien og arbeidslivet, men for hvordan mennesker kommuniserer, skriver, leser og inntar den kunsten og kulturen som skapes. Det språket som brukes til hverdags, strekker ofte ikke til for å skape forståelse verken for status quo eller for skiftene. Vi trenger skjønnlitteraturens iscenesettelser og speilinger, dens innlevelse i helt ukjente menneskers hverdag. I skjønnlitteraturen iscenesettes ikke bare hendelser, men også språket, som ikke foregir å være nøytralt. Sammen representerer og problematiserer formen og innholdet historien, verdikampene og flertydigheten i det som skjer. God skjønnlitteratur er alltid sammensatt, gir ikke utsnitt av samfunnets enkelhet, men av samfunnets kompleksitet. Når forandringer skjer så fort som i dag, blir definitivt ikke behovet for skjønnlitteraturens språk og iscenesettelser mindre.

Utgangspunktet for å skrive denne artikkelen er tankene vi har gjort oss om hvor mye skjønnlitteratur betyr i et samfunn. Ingen av oss ville ha stilt til valg som leder for Den norske Forfatterforening om vi ikke hadde vært overbevist om hvor viktig det er for et samfunn å sørge for rammebetingelser som får forfattere til å fortsette å skrive dikt, romaner, noveller, dramatik og essays. For oss har det, og handler det fortsatt om, at det som skrives, skal kunne nå fram til leserne og få en betydning både i den private og i den offentlige samtalen i Norge.

Da Forfatterforeningen ble opprettet for 125 år siden, var utfordringene for forfatterne mange av de samme som i dag. Det handlet om å få betaling for det skrivearbeidet som ble gjort, og det handlet om å få bøkene ut til leserne. De som utga bøker i Norge, tjente lite, og bøkene ble utgitt hovedsakelig i små opplag uten noen fast distribusjon. Opprettelsen av Forfatterforeningen og det arbeidet som er lagt ned gjennom 125 år, er en av de viktigste grunnene til at det er annerledes å være forfatter i Norge enn i omtrent alle sammenliknbare land i Europa. Forfatterforeningen ble en viktig aktør for litteraturen og forfatterne i Norge.

Vi har ikke skrevet en kronologisk og detaljert framstilling av Forfatterforeningens arbeid gjennom de siste vel hundre årene. Ettersom vi har vært tett på arbeidet i Den norske Forfatterforening de siste tjue årene, har det vært naturlig å skrive om litteraturpolitiske virkemidler, og om betydningen av disse, men også om skjønnlitteraturen i skolen, om forhandlinger, stipendkomiteer og en ny forfatterforening. Vi vil understreke at vi ikke mener

at de litteraturpolitiske virkemidlene for all framtid skal være utformet nøyaktig slik de er i dag, selv om det er liten tvil om at de litteraturpolitiske virkemidlene har gitt gode vilkår for utvikling av litteratur på norsk. Imidlertid må det hele tida jobbes for at virkemidlene utvikles når verden forandrer seg og leserne og forfatterne trenger nye rammebetingelser.

Leve, lese, skape, tenke

Om kunst og skjønnlitteraturens plass i opplæringen

«Det er første gang jeg hører om en levende forfatter», sa eleven i niende klasse som fikk forfatterbesøk. Utsagnet er nok noe spissformulert, og en annen elev kunne like gjerne ha sagt at hun eller han ikke ante at det fantes så mange forfattere i gamle dager. Det er ikke lenger slik at det er obligatorisk for skoleelever å lese bestemte litterære klassikere eller lære om forfatterne som skrev dem. Vi har ikke tenkt til å ta diskusjonen om hvorvidt dannelsesidealet er borte i dagens norske læreplaner, og om hva det eventuelt betyr. Vi vil ganske enkelt framheve hvor viktig det er at kunsten inngår i undervisningen. Hva vil det bety for elever å få erfare og jobbe med blant annet skapende skriving i større grad enn i dag? Etter vårt syn er det grunnleggende mangler i undervisningen i de praktisk-estetiske fagene i norsk skole, og det er barn, unge og framtidens samfunn som er de første til å tape på det.

Norsk skole har vært igjennom utallige reformer og revideringer av læreplaner. Fra Mønsterplanen i 1974 med idealer om selvstendighet og medbestemmelse, via Reform 94 og senere Kunnskapsløftet (2006) til dagens opptatthet av målstyring og resultatoppnåelse. De nasjonale prøvene har lenge stått sentralt. I Norge er det matte, norsk og engelsk som skal måles. I Finland har de en ordning der også kunstoffag og praktiske fag måles på lik linje med øvrige fag. Dette bare til opplysning og ikke som argument for at tilsvarende ordning bør innføres her. Den finske modellen kan imidlertid tas til inntekt for at kunstoffag ikke bare er støttefag, slik en kan få inntrykk av her til lands. Et stort problem med økt resultatorientering er at skolen risikerer å konsentrere seg mest om det som skal måles. Det som er lettest å måle, blir da det som er viktigst å lære, noe som i neste omgang gjør at kunstoffagene får mindre plass.

I tillegg til selve kunstopplevelsen gir kunst barn og unge mulighet til å utvikle andre sider ved seg selv enn teorifagene gjør. Det er viktig, ja avgjørende, at elevene får mulighet til å oppleve kunst på kunstens premisser. Forfattere på skolebesøk melder tilbake om lærere

som ber dem tilpasse opplegget til det som står i læreplanen, slik at læreren i neste omgang kan kvittere ut at hun eller han har sørget for et opplegg som passer til det ene eller andre målet. «Kan du tilpasse skriveoppgaven for å måle ferdighetsoppnåelse i litterære virkemidler», som en lærer sa. «Da sparer vi tid», la hun til. Med all respekt for lærere, arbeidsmengden de har, de skiftende reformene de arbeider under, og målstyringen de blir underlagt: Hvis skjønnlitteratur reduseres til «ferdighetsoppnåelse i litterære virkemidler», har forfatterbesøket med skam å melde ikke lenger noe med kunst å gjøre, og det er vanskelig å se hvor det blir av kunstens egenart og egenverdi.

«Der alle vil ha enkle svar, er kunsten særlig utfordret», uttalte den jødisk-østerrikske forfatteren Stefan Zweig, som i sine siste leveår levde i eksil på flukt fra nazistene. Han var en av datidas største og mest leste forfattere i Europa, og han krevde at kunsten skulle forbli kunst og møte mennesker uten enkle svar. Skolen bør være et sted som evner å bevare kunstens kompleksitet.

En kan gjerne lære om og få kjennskap til litterære virkemidler, og skjønnlitteratur kan selvfølgelig også brukes til å oppnå faglig utvikling i både norskfaget og andre fag. Men skjønnlitteraturen kan ikke reduseres til kun å være et middel.

Forfattere som holder kurs i skapende skriving i skolen, opplever ofte at de elevene læreren ikke forventer at skal skrive, likevel skriver. «Han får du ikke til å skrive», kan læreren si, men så overrasker nettopp den eleven med å skrive en litterær tekst. Lærer og elev kan oppleve at forfatteren har nye måter å sette i gang en tekst på. Forfatteren anerkjenner andre sider ved en tekst enn det lærer og elev er vant til. Dette kan igjen føre til at den eleven som sjelden får tekstene sine trukket fram, nå opplever det og får lyst til å fortsette og skrive. Forfattere som har vært på besøk i skolen, gir tilbakemeldinger om at skjønnlitteraturen, fortellingen og det å skrive ser ut til å vitalisere elevene, gir dem lyst til å diskutere og snakke om mellommenneskelige forhold, om seg selv og det samfunnet de lever i.

Gjennom hele livet trenger menneskene å være rustet til å møte komplekse utfordringer, de trenger å kunne tenke annerledes enn de har gjort tidligere, skifte perspektiv, ikke alltid følge i de samme sporene. Å skrive skjønnlitterært innebærer å skrive uten fasit, uten helt å kunne overskue hva teksten kommer til å bli eller vil formidle. Skjønnlitteraturen krever en annen innstilling hos den som skriver, enn hva debattartikkelen eller den analytiske teksten fordrer. Den krever at den som skriver, har lært at å risikere å feile er en del av det å skape noe nytt. Å utforme en skjønnlitterær tekst gir elevene muligheten til og gleden over å kunne skape noe som ikke fantes før de selv gjorde dette arbeidet.

Generell del av læreplanverket ble 1. september 2017 erstattet med *Overordnet del – verdier og prinsipper for grunnopplæringen*. Den skal si noe om hvilke verdier og prinsipper som skal styre undervisningen i grunnskolen. I høringsutkastet til *Overordnet del* står det at denne delen skal inneholde «det forpliktende grunnsynet som skal prege og støtte pedagogisk praksis i skolen».

Her understrekes verdien og nødvendigheten av det utforskende mennesket, men kunsten og kunstens egenverdi framheves ikke. I kapittel 1.4, «Skaperglede, engasjement og utforskertrang», behandles også entreprenørskap som om entreprenørskap, kunst og kultur er omtrent det samme. Vi har ingenting imot at elevene lærer om entreprenørskap i skolen. Det er bare det at opplæring i kunst er noe annet enn opplæring i entreprenørskap, kunstspråket er noe annet enn næringspråket, men læreplanens overordnede del avspeiler ikke dette.

Et annet førende prinsipp i skolen i dag er tverrfaglighet, noe som kan være vel og bra, men slik det praktiseres i dag og i norskfagets lesebøker, må skjønnlitterære tekster ofte vike for tekster som har som mål å lære barn om for eksempel levevilkår og Arkimedes' lov.

Det er i stor grad gjennom kunstfag at det brede grunnlaget for både å oppleve kunst og det å kunne være kreativ og oppfinnsom senere i livet legges. Likevel er det ingen tvil om at kunstfagene i liten grad anerkjennes på lik linje med de andre skolefagene. Skal elever få kvalifisert opplæring og et nødvendig møte med kunst i skolen, må det skje i den daglige undervisningen, i norskfaget, i de estetiske fagene samt gjennom Den kulturelle skolesekken og annen bruk av kunst og kunstnere i skolen. La ungene få lese, skrive, skape, tenke!

LANGSOMT UT

Langsomt skriver jeg ordene
ett for ett går de ut på papiret
langsomt svever koppen
fra bordet mot munnen
langsomt beveger kroppen seg
fra gata opp trappen til stua
langsomt snakker jeg i telefonmikrofonen
langsomt legges armen din rundt halsen min
hodet mitt mot brystet ditt –
raskt

slynges syn gjennom øyet, lyd gjennom ørets trakt
i et mikrosekund lyser en fornemmelse
et sted i nervenetet
 huden tar hastig imot
det kalde og varme, det harde og myke
raskt går alt inn
men
langsomt, langsomt
ut.

(Søren Ulrik Thomsen: *Dikt i utvalg*. Gjendiktet av Markus Midré. Oktober 2003)

Langsiktig utvikling av litteratur

Om betydningen av stipend

I 2015 mottok Ruth Lillegraven Brageprisen for diktsamlinga *Urd*. En litterær og, i diktsammenheng, kommersiell suksess. Det året tjente hun i overkant av 140 000 kroner på boksalg. Vi kjenner ikke Lillegravens skrivetempo og personlige økonomi, men disse pengene finansierer ikke veldig mange skriveuker når regningene fra Lånekassa, Hafslund, barnehagen, aktivitetsskolen og Telia skal betales. Lillegravens bok var en bestselger, likevel ble inntekten liten, hvordan kan det da være så mange som kan bruke uker, måneder og år på å skrive stadig nye bøker? I takketalen takket Lillegraven Statens kunstnerstipend.

Forfatteres økonomi er, som andre kunstneres økonomi, sterkt preget av uforutsigbarhet og store svingninger. En forfatter kan bruke ett, to, tre, fire, fem eller ti år på å skrive ei bok. Inntekten forfatteren får for boka, må dermed deles på alle disse årene. Noe som nesten alltid fører til en lav årsinntekt. Etter to–tre års arbeid kan en forfatter også oppleve at

manuset blir refusert. Om boka blir antatt, er det bare et fåtall forfattere som kan være sikre på at boka vil selge i store opplag. Forfatterne skriver uten sikkerhetsnett. Nettopp derfor har stipender vært en viktig del av norsk litteraturpolitikk helt siden Bjørnstjerne Bjørnson mottok kunstnerlønn i 1863. Stipender, og særlig arbeidsstipender, er uvurderlige med tanke på langsiktig utvikling av litteratur i Norge.

Det er ikke en uvanlig oppfatning blant politikere og andre at stipender skal gi umiddelbare resultat og at stipender først og fremst er viktig i en etableringsfase. Når denne fasen er over, behøver ikke forfatterne lenger stipendene. For noen forfattere stemmer dette, for mange er det ikke slik. Stipender kan være nødvendige i alle faser av et forfatterskap. Forfatterlivet er ofte preget av alle slags ekstrajobber for å få hentet inn nok penger til å holde hjulene i gang i hverdagen.

En rekke forfatterskap kan ha stor verdi for lesere og norsk litteratur og språk, men forfatterne vil likevel ikke kunne leve av boksalget. Det finnes mange eksempler. Stein Mehren skrev over 50 bøker, lyrikk, romaner, essays og dramatik. I enkelte perioder kunne han klare seg med inntekter fra boksalg, i andre ikke. «Kunsten formidler impulser mellom individ og det kollektive, mellom fornuften og det ubevisste. (...) Hver tid ser noe annet enn enhver annen tid. Og kunstverket lar oss se det vi ikke ser», skriver Mehren i essayet «Kunstverket og kunsthåndverket mellom en faktasivilisasjon og en opplevelseskultur» (50 60 70 80, *essays*, Aschehoug 1980).

Stipendene, fra de mindre diversestipendene til de tiårige arbeidsstipendene, er viktige både for å bygge nye forfatterskap og for at etablerte forfatterskap skal kunne videreføres og utvikles.

Fra de første tildelingene av kunstnerlønn og til i dag har stipendordningene gjennomgått flere endringer: overgangen fra kunstnerlønn til kunstnerstipend på 1960-tallet, senere etableringen av garantiinntekt for kunstnere, betydelig vekst i antall stipendhjemler, og i de senere år utfasing av garantiinntekten og innføring av de langvarige stipendene for etablerte kunstnere og seniorstipendene.

De siste tiårene har arbeidsstipendenes realverdi gått kraftig ned ettersom kunstnerstipendene ikke har fulgt pris- og lønnsveksten ellers i samfunnet. Fra 2016 har imidlertid Kunstnernetverket og enkeltorganisasjoner fått gjennomslag for en treårig lønnsreform for kunstnerstipendene. Målet har vært å løfte arbeidsstipendene opp til et beløp som tilsvarer halvparten av en gjennomsnittlig norsk årsinntekt. Initiativet til dette arbeidet ble opprinnelig tatt av Norske Kunsthåndverkere, Norske Billedkunstnere og Forbundet Frie Fotografer, men ble etter hvert et felles anliggende for alle kunstnerorganisasjonene. I 2018

har de siste årenes lønnsreform ført til at arbeidsstipendene nå har kommet opp på et anstendig nivå, men om ikke den reelle verdien av kunstnerstipendene på nytt skal reduseres fra det ene året til det andre, må kunstnerorganisasjonene fortsette sitt arbeid for at størrelsen på stipendene ikke bare er avhengige av årlige og uforutsigbare budsjettvedtak. I framtida må utviklingen i stipendene knyttes til den generelle lønnsveksten. Om Stortinget fra tid til annen ønsker en større økning i stipendene, vil det være uproblematisk å gjøre det gjennom statsbudsjettet.

Så over til arbeidet med å vurdere søknader og tildele stipender. I utkast til statsbudsjettet for 2018, under kapittel 321, «Kunstnerøkonomi», mål for 2018, står følgende: «Basert på forslag i rapport fra Utvalget for statens kunstnerstipend, vil departementet gi utvalget i oppdrag å utvikle og modernisere forvaltningen. Målet er blant annet at ny komité- og stipendstruktur skal forenkle søknadsprosessen for kunstnerne og bedre reflektere dagens kunstnerpraksis. Endringene vil også innebære at utvalget foretar kvotefordelingen og oppnevner komiteer etter innstilling fra kunstnerorganisasjonene.»

20 kunstnerorganisasjoner sto samlet i kampen mot at kunstnerne skulle fratras oppnevning retten. Kunstnerne sto og står også sammen i kampen mot tilfeldige sammenslåinger og endringer i komitéstrukturen som ikke har andre konsekvenser enn at kvaliteten i stipendbehandlingen i realiteten bygges ned. Reell innflytelse må ikke flyttes fra demokratiske prosesser i kunstnerorganisasjonene til et lite utvalg oppnevnt av departementet, som ikke kan sies å være kompetent til å utnevne stipendkomiteer for så mange ulike kunstfelt.

Når stipendene diskuteres, vil det i tida framover komme til å handle om kriteriene for tildeling, hvem som oppnevner, og hvem som sitter i stipendkomiteene. I Forfatterforeningen er det Det litterære Råd som er stipendkomité både for Statens kunstnerstipend og for stipendene som i all hovedsak stammer fra ulike vederlagsmidler. Etter at en valgkomité har innstilt medlemmer til Det litterære Råd, er det Forfatterforeningens årsmøte som har det endelige ordet når det gjelder sammensetningen. Valgkomiteens innstilling tar blant annet hensyn til alder, kjønn, målform, litteratursyn og sjanger, samt praksis som forfatter og geografisk spredning. Valgkomiteen gjør et omfattende arbeid for å få på plass et bredest mulig sammensatt litterært råd. Medlemmene blir valgt for to år av gangen og kan ikke gjenvelges mer enn to ganger. En stipendkomité må ha kontinuitet for at kompetansen som opparbeides, kan videreføres samtidig som en utskiftning skal sørge for at ikke ett enkelt litteratursyn får mulighet til å feste seg som det eneste eller det rådende. God forvaltning av Det litterære Råd krever at Forfatterforeningen klarer å engasjere og mobilisere både nye og

gamle medlemmer av foreningen til deltakelse i den demokratiske utvelgelsen. Det må være høyt under taket når sammensetning diskuteres og rådsmedlemmer velges. En regelmessig utskiftning av rådsmedlemmer er åpenbart et viktig demokratisk hensyn, men er også nødvendig for en stadig fornyelse av kvalitetsdiskusjonene i stipendkomiteen.

I 2017 og 2018 har det vært diskutert hvorvidt Det litterære Råd bør deles i to separate komiteer, en komité som jobber med medlemsopptak, og en som fungerer som stipendkomité. Det har også vært diskutert hvorvidt det bør gjøres endringer i vedtektene slik at ikke-medlemmer skal kunne velges til stipendkomiteen. Dette vil trolig legges fram som ett av flere forslag fra styret på årsmøtet i 2019. Et forslag vi tre støtter opp om. I tillegg vil Forfatterforeningen ganske sikkert i framtida også legge til rette for at Statens kunstnerstipend kan være til stede med observatør i stipendkomiteen hvis de ønsker det. Dette krever ingen vedtektsendringer. Vi kommer tilbake til noen av disse problemstillingene senere, men vil understreke her at vi ser det som svært viktig at Forfatterforeningen er i utvikling og at de endringene som gjøres på dette området, gir alle, både medlemmer og ikke-medlemmer, størst mulig forståelse for og innsikt i stipendarbeidet. Vi mener Forfatterforeningen og stipendtildelingen bør være så transparente som mulig.

Hvilke kriterier som gjelder når litteratur vurderes, blir ofte diskutert i Forfatterforeningen. Det er ikke knapper og glansbilder det er snakk om når stipendmidler fordeles. Alle som har arbeidet som forfatter eller kunstner i en del år, vet dette. Foreningen må, etter vårt syn, jevnlig gjennomgå stipendtildelingene og utarbeide statistikk for å kunne vurdere tildelingene sånn at det ikke oppstår utilsiktede skjevheter. Arbeidet i Det litterære Råd baserer seg i dag på at all litteratur som gis ut, leses, og på grundige diskusjoner av denne, og er ikke begrenset til lesning av søknader. Et slikt arbeid er tidkrevende og kostnads-krevende, og det er ikke gitt at politikere, boklesere eller alle deler av Kulturrådet til enhver tid forstår verdien av dette. Etter vår mening er det ikke akseptabelt at arbeidet med å sikre kvalitetsmessig vurdering av stipendsøknader gjennom fagfelle-vurdering i stipendkomiteer bygges ned.

Den norske stipendpolitikken har bidratt til å bygge en lang rekke sterke forfatterskap, fra våre tre nobelprisvinnere til de forfatterne som i dag gjør kunstnerisk og/eller kommersiell suksess i inn- og utland: Karl Ove Knausgård, Herbjørg Wassmo, Steinar Opstad, Kjersti Annesdatter Skomsvoll, Jan Kjærstad, Ruth Lillegraven, Nina Lykke og Rune Christiansen, for å nevne noen. Stipendene er en effektiv, presis, lønnsom og relativt billig investering i bygging og utvikling av samtidas og framtidas litteratur og leseopplevelser.

Solidaritet og rettferdig fordeling

Om det kollektive avtaleverket og fordeling av bokkrona

GAMMELT JUNGELORD

Hvis folka rundt deg slåss om maten
har du kommet til helvete
hvis brødet deles likt
har du kommet til himmelen
men skal du til paradiset må du skaffe deg et bord og en seng
og et hjerterom til en sliten vandrer

(Per Jonassen: *Alt som ikke fins*. Kolon 2011)

Vi tre som har skrevet dette, debuterte i henholdsvis 1995, 2002 og 2003.

Rettighetsoverdragelse, opphavsrett og royaltyberegning var ikke ord vi hadde befattet oss særlig med. Før debutboka kom ut fikk vi en svær konvolutt i posten med en kontrakt som skulle signeres. Vi tror ikke vi ringte Forfatterforeningen for å høre om denne kontrakten var ok. Vi signerte nok og returnerte det ene eksemplaret i yr debutglede uten å tenke noe mer over innholdet i den, eller at også Ingvar Ambjørnsen, Tove Nilsen, Gunnar Staalesen, Jan Erik Vold og Anne Karin Elstad hadde tilsvarende avtaler.

Det kollektive avtaleverket bygger på en grunnleggende solidaritet mellom forfatterne. Forfatterne er enige om at debutanten skal ha den samme avtalen med forlaget som den bestselgende forfatteren, at lyrikeren skal ha samme avtale som krimforfatteren. Et slikt avtaleverk er i utgangspunktet ikke tillatt i konkurranselovgivningen ettersom forfattere er selvstendig næringsdrivende, det vil si innbyrdes konkurrerende enkeltpersonforetak. Avtaleverket er likevel muliggjort gjennom en unntaksforskrift til konkurranseloven. På denne måten kan forfattere, uavhengig av om de er debutanter eller etablerte, få tilbud om kvalitetssikrede avtaler og like vilkår. Alternativet er at hver enkelt forfatter selv skal

forhandle sine avtaler. Det sier seg selv at debutanten og den bestselgende forfatteren da vil stille med helt ulike utgangspunkt. Hvis alle avtalene skal framforhandles individuelt, vil den etablerte forfatteren av bøker som selger i store stabler, ganske sikkert kunne få bedre vilkår enn i dagens normalkontrakt, men fordi de godtselgende forfatterne er solidariske med sine kolleger, løftes inntektsnivået for forfattergruppa som helhet.

Et kvalitetssikret avtaleverk handler ikke bare om royaltyprosjenter, men også om en rettighetsoverdragelse som gir forutsigbarhet for forfatter og forlag og gir begge parter mulighet til å utnytte sine rettigheter og tjene penger på det de skaper. I dag ser vi økende interesse for kjøp av rettigheter til et verks ulike formater og kamp om retten til å tilby verket i nye salgskanaler. Da er det viktigere enn noen gang at forfatter- og oversetterorganisasjonene beholder retten til å forhandle kollektive avtaler. For å motvirke at forfatternes inntekter går ned ved overgang til digitale salgskanaler, er det avgjørende at det er organisasjonene som forhandler nye avtaler. Ved etableringen av nye abonnementstjenester for lyd- og e-bøker, har forlag forsøkt å utnytte situasjonen uten kollektive avtaler og tilbudt forfattere altfor dårlige vilkår i avtaler som har manglet vesentlige punkter for en balansert rettighetsoverdragelse.

Vi tre hyller systemet med kollektive avtaler og ser hvordan det slår positivt ut for forfattergruppa og litteraturen, men det betyr ikke at vi mener innholdet og vilkårene er slik det bør være i alle forfatternes avtaler. Forfatteren tjener lite og risikerer mye. Forlag og forfatter deler langt ifra risiko som likeverdige parter, slik enkelte forleggere hevder. Det er stor forskjell på personlig risiko og forlagets virksomhetsrisiko. De større forlagene har dessuten en lang rekke utgivelser å spre sin risiko på, forfatteren sitter med all usikkerhet fra han eller hun setter seg ned for å skrive en tekst til den blir antatt og utgitt. Dersom boka ikke blir utgitt, har forfatteren ingen inntekt. Forleggeren og de forlagsansatte mottar derimot sin faste lønn, og kan på grunnlag av den bygge seg opp feriepenger og et godt grunnlag for trygdeytelser og pensjonspoeng. Det er naturligvis ikke dette vi kritiserer. Ideelt sett burde også noen av pengene en forfatter får for en bokutgivelse, settes av til pensjonssparing, men få forfattere tar seg råd til det. Problemet er at som selvstendig næringsdrivende arbeider mange kunstnere uten de sosiale rettighetene som vanlige arbeidstakere har, til de ender opp som minstepensjonister.

Stipender vil alltid være en viktig del av norsk litteraturpolitikk. Men ingen forfattere kan leve utelukkende av stipender. Forfatterinntektene fra boksalget må opp. Rapporten *Kunstens autonomi og kunstens økonomi* (Igangsatt av Kulturdepartementet mars 2014, overlevert januar 2015. Utredningsleder: Vigdis Moe Skarstein) viser at forfatternes inntekt

av kunstnerisk virke ikke bare er lav, men synkende. Den skjønnlitterære forfatterens medianinntekt har gått ned fra 164 000 kroner i året i 2006 til 120 000 kroner i 2013.

Det er sjelden noen forleggere eller bokhandlere snakker om at en bedre forfatterøkonomi kan være en investering både lesere, bokbransje og litteratur vil tjene på. Økte inntekter for forfatternes skrivearbeid framstilles som en utopi. Det er som om det er opplest og vedtatt at forfatteres arbeid aldri skal kunne likestilles med andres arbeid økonomisk. Forfatterne har i dag ikke en eneste avtale der de får en vesentlig andel av bokkrona. Forfatteren er fortsatt den av partene (forlag, forfatter, bokhandel) som i de fleste tilfeller sitter igjen med den minste andelen. Det handler om forfatternes mulighet til å skrive bøker, utvikle forfatterskapet og tilføre litteraturen og bokmarkedet bøker som forlag og bokhandel kan tjene penger på.

Forlagene har alltid, og vil alltid, argumentere med at høyere royalty til forfatterne vil gå ut over bredden av utgivelser, at det vil redusere rekruttering og mulighet for å utvikle forfatterskap. I denne forbindelse bør det nevnes at innkjøpsordningene minsker forlagets økonomiske risiko ved å utgi et bredt utvalg titler ettersom produksjon og forfatterroyalty understøttes av Norsk kulturråd. Dette er en svært viktig litteraturpolitisk ordning hvor en av begrunnelsene nettopp er å gi forlagene en viss økonomisk forutsigbarhet slik at de kan utgi en litterær bredde og utvikle forfatterskap over tid. Om enkelte forlag på grunn av økte forfatterinntekter ser for seg at de må utgi et smalere utvalg bøker, mener dette trekløveret likevel at det er riktig og mulig å øke royaltyen. Hvis etablerte forlag ikke kan eller vil ta ansvar for bredden, åpner det for at nye eller andre forlag kan utgi disse bøkene. Etter vår mening bør Forfatterforeningen i årene framover jobbe for at forfatterandelen fra boksalget økes, særlig når det gjelder pocketboka og nye formater og distribusjonsløsninger. Fordelingen av bokkrona er ikke hugget i stein.

Nærhet til bøker

Om bibliotekets verdi som sosial møteplass

«I dag var vi på biblioteket!» sa førsteklasingen etter sitt første besøk i skolebiblioteket. Det var den hendelsen som pekte seg ut den dagen. Å kunne gå inn i det bokfylte rommet, velge bøker selv, sette seg ned og lese eller låne med seg en bunke hjem er noe annet enn å gå inn i et klasserom til en skoletime. Skolebiblioteket er selvfølgelig et sted for læring, men på en annen måte enn klasserommet. På akkurat denne skolen var dessverre skolebibliotekaren syk de neste ukene, biblioteket var dermed stengt, og bøkene og biblioteket borte bak ei låst dør.

Grunnskolens Informasjonssystem (GSI) viser at grunnskolene samlet har 246 skolebibliotekarårsverk i 2016/2017. Det er en betydelig nedgang fra 325 i 2013. Det er overraskende at utviklingen på dette feltet faktisk går i feil retning. Situasjonen for skolebibliotekene blir ikke bedre og bedre, men verre. I tillegg er også skolebibliotektilbudet barn får, svært ulikt. Det vet vi, og det vet politikerne.

I opplæringsloven står det at skolen er pålagt å ha skolebibliotek med mindre tilgangen til bibliotek er sikret gjennom samarbeid med andre bibliotek. Opplæringsloven og forskriften om skolebibliotek stiller ingen krav til hvordan skolebiblioteket skal drives, hvilke ressurser skolebiblioteket skal ha, eller hvilke krav det skal være til bibliotekar. Hvis skolebiblioteket er stengt, er det langt fra gitt at det finnes andre tilgjengelige bibliotek i nærheten. Da Oppegård kommune for få år siden fjernet de få skolebibliotekarene som var igjen, hadde Høyre følgende begrunnelse: Barn på skoler uten bibliotekar gjør det like godt på lesetester som barn på skoler med bibliotekar. Dermed hørtes det ut som om bibliotekets og bibliotekarenes viktigste oppgave var å sørge for at barna gjorde det godt på lesetester. Kortsiktige testresultater synes dermed å være den verdien politikerne så ved skolebiblioteket. Ifølge Joron Phil, professor ved Høgskolen i Oslo og Akershus (nå OsloMet) er rik tilgang på litteratur avgjørende for elevenes lyst til å lese (Pihl, Joron «*Multiplisitet, myndiggjøring, medborgerskap Inkludering gjennom bruk av biblioteket som læringsarena*» HiOA rapport 2012 nr. 6. 57 s. Høgskolen i Oslo og Akershus). Nærhet til bøker og stor valgfrihet betyr noe og vekker lyst til å fortsette å lese og til å gå inn i den verden litteraturen tilbyr. Pihl peker på at et godt samarbeid mellom skolebibliotekar og lærere er avgjørende for å utvikle en kultur for lesning i skolen. Ofte kan det virke som om enkelte mener at betydningen av leselyst er for vanskelig å måle, dermed blir det heller ikke snakket så mye om, og leselysten slutter å ha betydning.

Knappe fem måneder etter vedtak om områdeløft for å heve levekårene på Tøyen i Oslo, foreslo byrådet å legge ned biblioteket på Tøyen torg. Av fire biblioteker foreslått avviklet den høsten (2013) lå tre av fire i bydeler med levekårsutfordringer og en høy andel beboere med migrasjonsbakgrunn. Alle fire bibliotekene var godt besøkt. Tre kamerater ble intervjuet på Tøyen bibliotek i forbindelse med den varslede nedleggingen. De fortalte at de dro til biblioteket fordi de ikke hadde PC hjemme og fordi de trengte bøker til leksene, i tillegg fant de norske bøker der som de kunne lese (Klassekampen 15. oktober 2013).

Tøyen bibliotekfilial ble ikke nedlagt. Den ble tvert imot pusset opp og utvidet med et eget ungdomsbibliotek for dem mellom 10 og 15 år, og er i dag et av de best besøkte bibliotekene i Oslo. Biblo Tøyen ble i 2018 kåret til Årets bibliotek av Norsk Bibliotekforening.

Mye tyder på at satsning på bibliotek fører til at bibliotek blir brukt. At gamle og utdaterte lokaler og krympende budsjett har motsatt effekt, er helt forståelig.

Norske forfattere snakker ofte om og berømmer folkebiblioteket. De presenterer gjerne lett nostalgiske fortellinger om oppvekst blant bugnende bibliotekhyller, om overfylte poser med bøker som ble tatt med hjem, og om litteratur og bibliotekarer som formet dem som mennesker og forfattere. Det er ikke noe galt i det. Men forfattere burde også snakke om hva biblioteket er nå, og hva det skal være i framtida. I Bibliotekutredningen 2014 blir bibliotek blant annet definert som en sosial og virtuell møteplass, et sted for mennesker, for kunnskap, for tekster og litterære og kulturelle opplevelser. Ambisjonsnivået er høyt. Biblioteket skal ikke bare være et sted for litteratur, men også et sted for alt dette andre. Når biblioteket, det være seg skole- eller folkebiblioteket, kan bidra til at befolkningen får en god utdanning, virker det som om det er lett å verdsette for alle, også for oss. Hvis utlånstallene er skyhøye, er det også lett å sette en verdi på biblioteket. Kan biblioteket bidra til at folk klarer seg i utdanningssystemet og i arbeidsmarkedet, er det ingen som protesterer på at det bevilges penger. Denne logikken fører imidlertid til at dersom politikerne mener befolkningen kan klare seg like bra i arbeidsmarkedet uten bibliotek, så er ikke biblioteket så viktig lenger. Bibliotekets verdi som sosial møteplass og det faktum at denne møteplassen er samlokalisert med en ganske stor boksamling, er det færre som snakker om. Vi tror ikke det er likegyldig at folk møter hverandre nettopp i et bibliotek. Selv om ikke bøkene lånes av alle, gir samfunnet litteraturen plass og verdi gjennom boksamlinga. Dette er et sted hvor folk møtes uten at det stilles spesielle krav til dem; det er gratis å gå inn, og ingen behøver å prestere noe. På biblioteket kan en bruke PC, delta på språk-kafé, et litteraturarrangement, møte venner eller bare sitte, eller lese. Bibliotekets betydning som møteplass er voksende. At det finnes bøker

på denne møteplassen er også vesentlig. Biblioteket er en av de viktigste pilarene i demokratiet vårt.

Det sies ofte at det er det samme hva folk leser, bare de leser. Noen ganger er det kanskje en sannhet i det, i hvert fall om en mener at det er viktigere at folk leser enn at de ikke leser. Ut fra vårt grunnsyn om at litteratur betyr noe og er med på å forme enkeltmennesker og samfunn, blir det likevel aldri helt irrelevant hva folk leser. Et levende og aktivt formidlende bibliotek hjelper lesere til å finne det de vil ha, og det de ikke vet de vil ha. Effekten av gode formidlere gjenfinnes imidlertid ikke alltid i besøkstall, utlånstall eller lesetester.

Det er enorme forskjeller i bibliotektilbudet rundt om i landet. Innkjøpsordningene sørger for oppdaterte boksamlinger i folkebibliotekene, og prosjekt- og utviklingsmidler fra Nasjonalbiblioteket, Fritt Ord eller Kulturrådet kan bidra til arrangementer for å formidle litteratur. Men mange biblioteker trenger først og fremst driftsmidler. Det er vanskelig å se for seg at bibliotektilbudet i de kommunene som er dårligst stilt, kan nå et anstendig nivå uten et større statlig løft, for eksempel som en øremerket opptrapping av bevilgningene til kommunenes bibliotekdrift.

Vi vil også rope et varsko når det gjelder folkebibliotekenes framtid i en pågående kommunereform. Selv om landet vårt skulle bli organisert i færre kommuner, betyr ikke det at det blir færre mennesker. Folkebibliotekstrukturen må styrkes uavhengig av antall kommuner. Sammenslåing av kommuner må ikke åpne for nedleggelser av bibliotek. Faren er åpenbart til stede ettersom lov om folkebibliotek ikke sier noe om hvor store områder et folkebibliotek skal dekke, dermed kan biblioteket raskt bli en salderingspost ved en kommunesammenslåing. Bibliotekene må, både som møteplass og arena for debatt, litteraturformidling og utlån, fortsatt spille en stor rolle i utviklingen av samfunnet og demokratiet vårt.

«Å spørre om vi trenger bibliotekene nå som det finnes så mye informasjon avdekker omtrent samme innsikt som å spørre om man trenger veikart nå som det er blitt så forferdelig mange veier.» (Jon Bing, Morgenbladet 29. juli 2005.)

Å få lese på sitt eget språk

Om samiskspråklig litteratur

For å bevare og utvikle et skriftspråk må det finnes et visst utvalg litteratur på dette språket. Det finnes og skrives litteratur på samisk, og det oversettes litteratur til samisk, men ikke nok, og bøkene når i for liten grad ut til leserne. Et samiskspråklig barn som vil lese *En pingles dagbok* eller *Tonje Glimmerdal*, kan ikke gjøre det på sitt eget språk, men må lese bøkene på norsk eller engelsk. Eldre samisktalende som ikke kan lese sitt eget språk på grunn av en feilslått assimileringpolitikk, har i dag også et begrenset utvalg samiske lydbøker å lytte til. Lydboksatsningen som fant sted for noen år siden, var en midlertidig satsning som det ikke fantes midler til å følge opp. Leseren som ønsker å låne ei ny bok, men som ikke bor i de samiske kjerneområdene eller i en av de større byene i Nord-Norge, vil i de fleste tilfeller møte et mangelfullt utvalg i bibliotekhyllene. Og hvilket ansvar har og tar bokhandelen for å gjøre samisk litteratur tilgjengelig?

Den samiske litteraturproduksjonen og spredningen av samisk litteratur foregår ofte på en helt annen måte enn i den norskspråklige bokverdenen. Samiskspråklige utgivelser er så å si fullfinansiert av Sametinget. Det finnes ingen innkjøpsordninger, det finnes ingen bokavtale med litteraturabonnementer, det finnes ingen normalkontrakt mellom forlag og forfatter, forfatterne får som regel et engangshonorar og ingen royalty for faktisk salg. Den potensielle lesergruppa skiller seg fra den norskspråklige ved at mange i de eldste generasjonene ikke leser sitt eget språk og ved at mange i lesergruppa forøvrig er flerspråklig. Opplagene er små og boksølget minimalt.

Litteraturpolitikken og lesernes evne og mulighet til å lese samiskspråklig litteratur kan ikke løsrives fra overordnede språkpolitiske spørsmål og virkemidler, som skole og utdanning. Det er essensielt at norske og samiske myndigheter lytter til innspill fra samiske forfattere når det gjelder hvilke rammebetingelser som er nødvendige for litteratur på samisk. På samme tid bør Den norske Forfatterforening, etter vårt syn, i større grad enn tidligere bidra til at kårene for skriving, oversettelse og distribusjon av samiskspråklig litteratur bedres vesentlig.

Forfatterstipender

De samiske kunstnerstipendene forvaltes av Sametinget mens Samisk Kunstnerråd er ansvarlig for oppnevning av stipendkomiteer og fordeling av stipendmidlene. Det finnes imidlertid ikke egne stipendkvoter med arbeidsstipend til de ulike kunstnergruppene. Til det er det for få stipender. Det betyr at det ikke tildeles arbeidsstipend til forfattere hvert år, men at disse rullerer mellom kunstnergruppene. Et enkelt grep for å bedre samiske forfatters kår og deres mulighet til å skape nye bøker er å øke antall stipender og opprette øremerkede stipender til forfattere. Dette kan sikkert også være aktuelt for de andre kunstnergruppene, men det tar vi ikke stilling til her. I og med at inntekter fra salg er så å si fraværende, bør størrelsen på et arbeidsstipend til en samisk forfatter ligge høyere enn arbeidsstipend fra Statens kunstnerstipend.

Avtaleverk

Det finnes ingen kollektivt framforhandlet normalkontrakt for utgivelse av samisk skjønnlitteratur. Dersom det skal framforhandles en normalkontrakt mellom Samisk Forfatterforening og de samiske forlagene som sikrer begge parter en ryddig rettighetsoverdragelse og regulerer vederlag eller royalty til forfatter, er det naturlig at både Forleggerforeningen og Forfatterforeningen tilbyr bistand i forhandlingene.

Oversettelser

For at barn og unge skal få et bredt tilbud av bøker på sitt eget språk, må et langt større antall bøker enn i dag oversettes til samisk. Sametinget prioriterer innenfor sitt litteraturbudsjett å finansiere utgivelser av ny samiskspråklig litteratur, det finnes derfor svært begrensede midler til oversettelser. Det må etableres støtteordninger som gjør det økonomisk mulig for samiske forlag å få oversatt flere titler, både fra norsk og andre språk. Samtidig bør det utvikles ordninger som sikrer at et utvalg samiske utgivelser oversettes til norsk. Det vil være viktig for samisk litteratur og norskspråklige lesere at samisk litteratur blir en naturlig del av Norges litteratur, språklig tilgjengelig for hele Norges befolkning. Dette vil ikke bare være viktig for litteraturen, men for den samiske kulturens synlighet og plass i det norske samfunnet. Om samisk litteratur som er oversatt til norsk kan meldes på Norsk Kulturråds innkjøpsordninger på lik linje med litteratur skrevet på norsk originalspråk, vil det sikre tilgang for norske lesere, styrke samiskspråklige forfatters ofte utfordrende økonomi, og sørge for at samiske forlag både kan satse på nye og ukjente forfattere og bygge forfatterskap over tid.

Skolebibliotek

Vi har tidligere tatt opp viktigheten av gode skolebibliotek. For samiskspråklige elever vil skolebiblioteket kunne spille en helt sentral rolle. Hvis barn ikke får lese litteratur på sitt eget språk, vil det minske sjansen for at de vil gjøre det i voksen alder. Det er helt nødvendig med et stort løft for bibliotekene ved skoler som har elever med samisk i fagkretsen.

Bibliotek

For at samiskspråklige lesere i hele landet skal få tilgang til litteratur på sitt eget språk, bør all litteratur som er utgitt på eller oversatt til samisk, gjøres tilgjengelig digitalt. Nasjonale lisenser til bruk i alle fylker kan være en løsning. Det krever imidlertid økonomiske rammer som gir forlag og forfatter rimelig vederlag for slik bruk.

Innkjøpsordninger

Det er tidligere, både i regi av Sametinget og det flernasjonale samiske fellesorganet, Samerådet, gjort forsøk på å etablere innkjøpsordninger for samisk litteratur. Ordningene har av ulike grunner ikke fungert, og blitt avsluttet. Ut fra de erfaringene som er gjort med disse prøveordningene, og erfaringer fra Norsk kulturråds innkjøpsordninger, bør det vurderes å innføre en innkjøpsordning for samiskspråklig litteratur og hvordan en eventuell ordning skal innrettes. Alternativt bør styrkingen av bibliotekenes samiske bokstamme skje på andre måter. Dette vil kunne bli et sentralt virkemiddel for å sikre en grunnstamme av samiskspråklig litteratur i biblioteker også utenfor de samiske kjerneområdene og de større byene.

Forfatterutdanning

Når det gjelder rekruttering av nye forfattere, ser vi at den nyoppstartede samiskspråklige forfatterutdanningen er viktig. Denne utdanningen har allerede gitt resultater i form av unge bokdebutanter. På sikt er det viktig at flere enn Sametinget kommer med i finansieringen av denne utdanningen.

Hører du livets lyder

elvebruset

suset fra vinden

Det er alt jeg vil si

det er alt

(Nils-Aslak Valkeapää: *Vindens veier*. Gjendiktet fra samisk av Laila Stien. Tiden 1990)

Gratis for leser, rettferdig for forfatter

Om den nye litteraturen og bibliotekvederlaget

De fleste er klar over at luft og kjærlighet ikke fungerer som betalingsmiddel i det norske samfunnet. Kanskje håper noen likevel stadig på at det skal finnes en mulighet for unntak. Penger skal liksom ikke være alt!

I 2008 sa Brit Bildøen følgende da hun holdt sitt forfatterforedrag på Forfatterforeningens årsmøte:

«Då eg var ny og fersk som forfattar, var eg berre glad for å få lov til å halde på med dette som vi alle her held på med, og om nokon ville betale meg ein slant for det, var det meir som eit mirakel. Eg trur ikkje eg er aleine om å vere der, vere så naiv, eller beskjeden, om du vil. Forfattarar er generelt nokså unnfallande, og forsiktige med å stille krav. Og det er mange gode grunnar til det. Vi har verdas beste jobb.» (Hele foredraget ligger på Forfatterforeningens nettside og ser ut til aldri å bli foreldet.)

Bildøens foredrag handlet i sin helhet om penger. Hun snakket om unnfallenheten hun mener at pengespørsmål ofte behandles med i forfatterkretser, til tross for at ikke er mulig å leve et liv som forfatter uten å stille noen pekuniære krav. Avslutningsvis pekte hun på at en i Forfatterforeningen i mange år hadde demonstrert at penger hadde med solidaritet å gjøre, men at det nå var på tide at foreningen viste at penger også handlet om rettferdighet.

Vi har tidligere poengtert hvor viktig biblioteket er. Norge har mange hundre folke-, fag- og forskningsbiblioteker. For forfatterne som skaper litteraturen, er det grunnleggende at leserne får tilgang til både den litteraturen som er skrevet før, og den som skrives nå. Det betyr ikke at en kan se bort fra de økonomiske konsekvensene det har for forfattere at bøkene deres lånes ut i stedet for å kjøpes.

Bibliotekvederlaget ble innført som en kulturpolitisk ordning allerede i 1947, nettopp for å gi en kompensasjon til forfattere og andre rettighetshavere for at staten stilte verkene deres gratis til rådighet i de offentlige bibliotekene. Det framsto som rettferdig, og gjør det fremdeles. Staten betaler forfatterne for at befolkningen skal få låne bøker gratis. I 1947 var det bare skjønnlitterære forfattere og oversettere som var berettiget til vederlag. I dag omfatter vederlaget alle typer skribenter og andre rettighetshavere, som for eksempel komponister, billedkunstnere, journalister. Vederlaget beregnes ut fra bestanden i norske biblioteker. For hvert bokeksemplar betales det 2,52 kroner i 2017, en enhetspris som fastsettes i forhandlinger mellom fagforeningene/kunstnerorganisasjonene og staten.

Bibliotekvederlaget er en kulturpolitisk begrunnet ordning. Forfattere har ikke et opphavsrettslig krav på vederlaget med henvisning til antall utlånte bøker. Målet er at vederlaget skal stimulere til at det skapes og skrives ny litteratur. Det finnes slike ordninger i mange land. Det som er spesielt for Norge er at det, etter lov om bibliotekvederlag, kan brukes til fordel for opphavsmenn, *eller til fordel for formål som gjelder vedkommende gruppe opphavsmenn*. Midlene utbetales dermed kollektivt til de fondene som forvaltes av de ulike vederlagsberettigedes organisasjoner. Det er langt på vei opp til hver enkelt organisasjon å vurdere hvordan midlene skal brukes for at de skal komme hele yrkesgruppa best mulig til gode. Det vil si: Så lenge en ikke glemmer formålet om nyskaping, og at disse midlene skal komme både medlemmer og ikke-medlemmer til gode.

Bibliotekvederlagsmidlene som går til de skjønnlitterære voksenbokforfatterne, sluses i dag gjennom Den norske Forfatterforening. Mesteparten av disse midlene går til stipender, mens en mindre andel går til drift av Forfatterforeningen. I Forfatterforeningen har holdningen tradisjonelt vært at det må svært gode grunner til for at det skal brukes midler til annet enn stipender. Det er ikke mye penger som går til seminarer og faglig utvikling. Det har alltid vært enighet om at skal det skapes ny litteratur i Norge, må alt som kan styrke forfatterøkonomien, prioriteres. Skjønnlitterære forfattere får relativt lite midler gjennom Kopinor og kopivederlaget, noe som gjør bibliotekvederlaget desto viktigere, og det er lett å se at bibliotekvederlaget gjennom stipendtildelinger har spilt en uvurderlig rolle for

skrivningen av ny norsk skjønnlitteratur, samtidig som det har bidratt til arbeidet for å styrke litteraturens kår.

De som jobber for å bedre betingelsene for skjønnlitterære forfattere, blir noen ganger beskyldt for å være lite proaktive. Det eneste disse folka vil, hevdes det, er å bevare eksisterende ordninger. Etter vårt syn stemmer en slik beskrivelse dårlig. Det pågår et kontinuerlig arbeid, ikke for automatisk å forkaste gårsdagens ordninger, men for å reformere dem. I dag baseres bibliotekvederlagets størrelse på antall utlåsenheter (antall eksemplarer i bibliotekene). Skal bibliotekvederlaget fungere for framtidens litteratur, er det innlysende at denne beregningsmåten må endres. Når litteraturformatene går fra å være analoge til å bli digitale, kan ikke litteraturpolitiske ordninger tviholde på gamle beregningsmåter. Det er ingen rettferdighet i at det utbetales bibliotekvederlag for papirbøker til utlån, men ikke for e-bøker til utlån. En slik innretning er ikke framtidsrettet og vil i verste fall føre til at forfattere og kunstnere som i utgangspunktet omfavner ny teknologi, tvinges til å være avventende fordi de ikke får noe igjen for å være digitale. Bibliotekene driver i dag også en langt mer aktiv samlingsutvikling enn tidligere gjennom såkalt kassasjon. «Gammelt» innhold kastes eller selges billig. Når litteraturens levetid av ulike grunner ser ut til å bli stadig kortere, får samlingsutvikling også en negativ innvirkning på bibliotekvederlagets størrelse og dermed på framtidens litteraturskriving. Bibliotekvederlaget må med andre ord bli teknologiavhengig, og beregningsgrunnlaget må frigjøres fra antall eksemplarer til utlån.

Gjennom årtier har rettighetshaverorganisasjonene arbeidet for en større økning av vederlaget. Allerede i 1986 var kravet i forhandlingene et vederlag på 3 kroner per eksemplar. I 2017 er det som nevnt på 2,52 kroner per eksemplar. Den økningen opphaverne har bedt om i årevis, har ikke skjedd. Samtidig som en går bort fra det gamle beregningsgrunnlaget som forskjellsbehandler digitale og analoge formater, må denne økningen nå komme. Francis Bacon skal visstnok ha sagt følgende: Det er med penger som med møkk – de gjør bare nytte for seg når de blir spredd! Det er vanskelig å finne et bedre eksempel på vel anvendte penger enn den kulturpolitiske spredningen av bibliotekvederlagsmidlene.

Å sikre tilgang til et stort utvalg litteratur

Om innkjøpsordningene

Som enkelte politikere av og til påpeker, litteraturpolitikk handler ikke bare om spredning av penger. Den handler om å spre litteratur og opprettholde et samfunn hvor alle har tilgang til den litteraturen som skrives, uansett økonomi, alder eller bosted. Veien til leserne går gjennom bokhandel og bibliotek.

I Norge har innkjøpsordningene vært svært sentrale for spredningen av litteraturen. De har sørget for en langt større bredde av utgivelser enn hva som ellers ville vært mulig, og at bøkene har kommet ut i bibliotekene. Gjennom Kulturrådet kjøper staten inn ny litteratur, utgitt på norsk. Den nye litteraturen sendes så ut til alle folkebibliotekene, slik at folk i alle kommuner, uavhengig av inntekt, kan få tilgang til det som skrives. I biblioteket blir de nye titlene også stående betydelig lenger enn de gjør i bokhandelen, og leserne har god tid til å oppdage dem.

Gjennom innkjøpet oppnås: 1) økte forfatterinntekter, 2) at all ny norsk skjønnlitteratur blir gjort tilgjengelig for lesere gjennom deres lokale biblioteker, 3) at forlagene kan utgi et større og bredere utvalg titler enn de ellers ville ha kunnet gjøre, og satse langsiktig på bygging av forfatterskap.

Selv om de norske innkjøpsordningene er unike i internasjonal sammenheng og trygt kan sies å være medansvarlige for norsk litteraturs suksess både i inn- og utland, har det gjennom 50 år vært store diskusjoner om innretningen av ordningene:

Er kvaliteten på bøkene god nok? Kjøpes det inn for mange eksemplarer av hver bok? Burde det kjøpes inn færre eksemplarer av lite populære titler? Har bibliotekene egentlig plass til bøkene? Er det mulig å formidle så mange titler, eller støver de bare ned i bibliotekhyllene? Med helt ulike begrunnelser har det fra tid til annen blitt foreslått å fjerne både de bestselgende og minstselgende bøkene fra ordningene. Vi tre har ikke tro på verken det første eller det siste. Innkjøpsordningene har et tredelt formål. De skal ivareta både leserne, forfatterne og forleggerne. Leserne og bibliotekene ønsker seg og trenger bestselgerne, og for mange biblioteker med dårlig økonomi er det derfor viktig at disse også omfattes av innkjøpsordningen. Ordningene er imidlertid ikke bare til for å tilfredsstille lesernes behov for tilgang til de store kioskelverne. De er laget for å opprettholde en bredde i norsk litteratur.

Det betyr at de også bidrar til å utvikle og bygge de forfatterskapene som ennå ikke er, eller kanskje heller aldri kommer til å bli, store bestselgere.

Jo rikere Norge har blitt, jo færre bibliotekfilialer har dette landet tatt seg råd til å ha. Det er lett å tenke at det kunne vært motsatt. Fra 1990 til 2013 har mer enn 500 bibliotekavdelinger forsvunnet. Et av de viktigste målene med innkjøpsordningene er at litteraturen skal nå ut til folk. Når så mange biblioteker har forsvunnet, sier det seg selv at dette blir stadig mer utfordrende.

I framtidens innkjøpsordninger må formidlingen og synliggjøringen av litteraturen ha en større rolle. Cecilie Naper, førsteamanuensis ved Høgskolen i Oslo og Akershus (nå OsloMet), skrev dette i 2009: «For bare femten år siden besto både den mest solgte og den mest utlånte litteraturen i Norge av et mangfold av kanonisert litteratur, norsk klassikerlitteratur, kritikerbelønt litteratur og lettere underholdningslitteratur. I dag er dette bildet radikalt forandret. Både på salgs- og utlånsstatistikken regjerer kriminalsjangeren nesten hegemonisk.» (Dagbladet 16. mars 2009.) Denne tendensen er ikke endret. Det er ikke mulig for enkeltbibliotekarer å skaffe seg oversikt over alle titlene som årlig kjøpes inn til bibliotekene via innkjøpsordningene. Lesning av bøker inngår ikke i bibliotekarenes stillingsbeskrivelse. De siste årenes liberalisering av bokmarkedet med økt oppmerksomhet om noen få kampanjetitler, kombinert med medias oppmerksomhet om færre forfatterskap, gjør det også vanskeligere å skaffe seg et overblikk for dem som skal formidle litterær bredde.

Vi mener at forfatterne må trekkes mer inn i formidlingen av både egne og andres bøker. Denne utviklingen er allerede i gang gjennom forfatteres deltakelse både på litteraturfestivaler og arrangementer i bibliotekene. Det er ingen tvil om at bibliotekrommet mange steder i dag er i ferd med å bli en arena for formidling og debatt. Vi tror imidlertid at en enda mer organisert formidling, hvor den lokale bokhandelen og biblioteket samarbeider med forfatterne, er nødvendig for å motvirke trenden hvor færre og færre titler synliggjøres. Konkurransen fra en digital mediehverdag krever åpenbart også flere formidlingstiltak enn tidligere om bøker skal nå fram til leserne.

Kulturrådet gjennomførte i 2015 en del større endringer i innkjøpsordningene for skjønnlitteratur. Stortingets bevilgninger til ordningene har etter gjennomgangen økt. Særlig for forfatterne har det betydning mye at betalingen nå er frigjort fra antall eksemplarer og utsalgspris, for de fleste forfatterne gir det et høyere vederlag. Det er en utvikling som ikke må stoppe opp. Når vi argumenterer for økte forfatterhonorarer og vederlag både gjennom det private markedet og det statlige innkjøpet, henger det som vi allerede har påpekt, sammen

med at forfatterens inntekter i alle sammenhenger, og over år, har vært lave. Skjevhetene rettes ikke opp ved en minimal økning av forfattervederlagene i en enkelt sammenheng.

Vi vil også understreke hvor viktig det er at e-bøker har blitt innlemmet i innkjøpsordningene. I dag varer en e-boklisens i innkjøpsordningen i fem år. Mer langvarige digitale lisenser vil kunne være gunstig for lesere, forfattere og forlag, men fordrer naturligvis et økt vederlag. Når vi snakker om litteratur, er det alltid innholdet, ikke formatet som er avgjørende.

Valgfrihet for leserne, forutsigbarhet for forfatterne

Om litteraturlov, forskrifter og fastpris

Vi har skrevet om lesernes møter med litteraturen i skolen og biblioteket. Noen møter først og fremst litteraturen i bokhandelen. De går rett i bokhandelen for å orientere seg om årets utgivelser eller for å be om tips til hva de bør lese. Spørsmålet er hva slags utvalg og formidling de møter der?

Det er selvsagt svært ulikt. Et av de viktige virkemidlene for å legge til rette for lesernes møte med hele litteraturen er regulering av bokmarkedet i en lov, eller en bokavtale som i dag. I den norske bokloven fra 2013, som ble både vedtatt og skrotet i løpet av ett og samme år, heter det i formålsparagrafen: «Formålet med denne loven er å legge til rette for bredde, mangfold og kvalitet i norsk litteratur, samt god tilgjengelighet for alle i Norge. Målet er å ivareta forfatter- og leserinteresser og legge til rette for et mangfold av aktører. Loven skal bidra til å fremme kultur- og kunnskapsformidling, og styrke skriftkultur og norsk språk i begge målformer.»

Uansett reguleringsform er det fastprisen som er kjernen. Fastpris gjør at bokhandlene må konkurrere på andre måter enn gjennom pris. For hva er det egentlig som får lesere til å ville gå i bokhandelen og kjøpe bøker i stedet for å gå på Coop? Som regel skyldes det

servicen bokhandelen tilbyr, og den potensielle kunnskapen om bøkene som bokhandleren har, det skyldes bokhandelens utvalg og at bokhandlerne klarer å hjelpe kundene til å finne fram i ny og gammel litteratur. Den gode bokhandelen kan forvandles til en møteplass med forfatterarrangementer og samtaler om litteratur, Coop kan ikke det. Bokhandelen skiller seg fra Coop, ikke gjennom billigsalg, men gjennom kunnskap om litteratur og det brede utvalget av bøker som vises fram. I den forbindelse er fastprisen helt essensiell. Den sørger for at en dagligvarekjede ikke kan dumpe prisene på et fåtall bestselgende bøker og med det ta knekken på den fullassorterte faghandelen som tar ansvaret for hele bredden av utgivelser.

Det danske Bog- og Litteraturpanelets rapport fra 2017 viser hvordan den litteraturen som allerede solgte godt i bokhandelen, solgte enda mer da den ble flyttet til matbutikken. Det departementsnedsatte panelet skulle nettopp se på sortimentet i bokhandel og supermarked. Tendensen var klar: Krimbøkene dominerer stort i dagligvarekjedene.

I Norge bidrar fastprisen til at en viss bredde blir opprettholdt.

Leserne skal ikke ha mindre valgfrihet, men mer.

Fastpris vil si at det er utgiver, altså forlaget, som bestemmer hva hver enkelt nyutgivelse skal koste. Utsalgsprisen vil være den samme uavhengig av utsalgssted. Ei og samme bok koster det samme enten den selges i Mandal eller Alta. Mange land har faste bokpriser, mens lengden på fastprisperioden varierer fra land til land. I Norge varer den utgivelsesåret og ut april året etter. Det er et faktum at de fleste land med faste bokpriser har lengre fastprisperioder enn Norge. Etter at fastprisperioden er utløpt, er det bokhandelen som selv setter prisen på boka. Samme tittel vil da kunne selges til én pris i Mandal og til en annen i Alta.

I slutten av august i år (2018) inviterte næringsminister Torbjørn Røe Isaksen og kulturminister Trine Skei Grande til et møte om unntak fra konkurranseloven § 10 for samarbeid ved omsetning av bøker (den såkalte bokforskriften). I møtet ble det informert om en videreføring av bokavtalen for 4 år, samt foreslått en fastprisperiode på tolv måneder fra tittelens første utgivelsesdato. Et forslag vi ønsker velkommen! Samtidig ble det lagt fram forslag om at alle de neste eventuelle formatene, utgitt etter førsteutgaven, bør få enten tre, seks eller ni måneders fastprisperioder. I realiteten innebærer det at e-boka, pocketboka og lydboka vil kunne få langt kortere fastprisperiode enn innbundet utgave, som stort sett er det formatet som blir først utgitt. Vi mener at dette siste forslaget vil uthule og ta bort den ønskede effekten av fastprisen. En kortere fastprisperiode for e-bøker og lydbøker vil også kunne få dramatiske konsekvenser for forfatternes royaltyinntekter. Det er ingen tvil om at vi mener at litteraturformatene bør likestilles.

I skrivende stund foreligger ennå ikke det konkrete høringsnotatet med de ovenfor nevnte forslagene som ble presentert i møtet.

I Norge er det av en eller annen grunn vanlig å mene at fastpris er det samme som høy pris. Denne forestillingen er i strid med all tilgjengelig statistikk som konstaterer at fastpris på bøker ikke sier noe om prisnivå, bare om hvem som setter prisen på boka. Iblant pekes det likevel på at den gjennomsnittlige bokprisen kan bli litt høyere ved frie priser enn ved faste. Friprisen har en polariserende effekt: Bestselgerne får litt lavere pris og selges i enda større volumer, mens de øvrige titlene får høyere pris og selges i mindre volumer. Det prissamarbeidet som faste bokpriser innebærer, tillates i utgangspunktet ikke i konkurranseloven. Faste bokpriser krever altså unntak fra loven, som i Norge i dag reguleres gjennom en forskrift.

Fastprisen utgjør royaltygrunnlaget til forfatteren. Om det innføres fripris, blir royaltygrunnlaget også uforutsigbart i det som allerede er en uforutsigbar forfatterøkonomi. Ved fripris vil forhandlinger mellom forlag og bokhandelskjede om hvor stor bokhandelens avanse skal være, virke inn på royaltygrunnlaget og dermed på forfatterens inntekter, uten at forfatteren selv får delta i forhandlingene. I et friprismarked vil også bestselgere, slik vi allerede har vært inne på, bli relativt sett viktigere. Fristelsen for enkelte forlag til å tilby andre (bedre) avtaler til bestselgerforfattere enn til den «vanlige» forfatter, vil kunne bli stor. Slik vil det kollektive avtaleverket til forfatterne forvitte, og de som selger lite, vil risikere å bli tilbudt en langt dårligere avtale enn i dag.

Vi mener det er på høy tid at myndighetene i Norge overtar ansvaret for reguleringen av det norske bokmarkedet. De kommersielle bokbransjeaktørene har ikke legitimitet nok til å skulle ivareta litteraturens rammevilkår. Et lite språkområde gir et lite bokmarked. Et lite bokmarked trenger reguleringer for å kunne ivareta hele den litterære bredden. Ved fornyelse av bokavtalene har det i flere omganger, ikke bare fra Næringsdepartementet, men også fra Kulturdepartementet dessverre, blitt lagt politisk press for ytterligere liberalisering av bokmarkedet: stadig kortere fastprisperiode og høyere rabatter til sluttkundene. Målsettingen med reguleringen – distribusjon, synliggjøring og salg av alle titler som utgis på norsk – blir gjennom denne utviklingen stadig svekket. Målsettingen svekkes også ved at enkelte bokbransjeaktører i for stor grad lar seg styre av kommersielle interesser og ønske om eierskapsutbytte heller enn litteraturpolitiske målsettinger. I framtida bør det derfor diskuteres hvordan en ny litteraturlov kan ivareta bokkjøperne og lesernes forskjellighet og behovet for et synlig, tilgjengelig og bredt utvalg av bøker på ulike utsalgssteder.

Forfattere og oversettere må i framtida sidestilles med forhandlere og utgivere og ha samme mulighet til å påvirke bransjens rammevilkår. Forfatterne er ikke part i den nåværende bokavtalen, men legger til grunn at vi vil stille likt med de øvrige partene når innholdet i en ny litteraturlov skal drøftes. Vi mener at myndighetene må gi forleggere og bokhandlere et større ansvar for formidling av litterær bredde enn hva de påtar seg i dag. Myndighetene må også stille krav til forlagene om at de følger fastprisbestemmelsene og skaffe- og leveringsplikten uansett distribusjonsform slik at formålet oppfylles ved at en bred litteratur når ut til et stort publikum.

Det norske samfunnet trenger en regulering av bokmarkedet fordi litteratur fyller andre behov enn oppvaskmiddel og andre dagligvarer. En tittel kan ikke byttes ut med en annen uten at kjøperen merker det. Hvis en leser vil lese bøker av Vigdis Hjorth, er ikke det det samme som å lese bøker av Thorvald Steen. De er ikke som Zalo og Sunlight. Opprettholdelse av et stort antall fullassorterte bokhandler krever reguleringer som ikke skulle måtte diskuteres annethvert år, slik en gjør i dag.

En regulering må tillate rettighetshaverne å framforhandle kollektive avtaler med utgiverne, og i framtida også sørge for at gjeldende fastprisperiode forlenges.

Bokhandlerforeningen, Forleggerforeningen og andre sammenslutninger eller enkeltforlag og enkeltbokhandlere som ønsker det, må som i dag, kunne inngå avtaler om litteraturabonnementer som synliggjør og har som uttalt mål å selge et bredt utvalg bøker. Det må bli flere bokhandler som tegner litteraturabonnement, og det bør stilles strengere og klarere krav til formidling og synliggjøring enn det gjøres i dagens bokavtale.

En regulering må legge til rette for et stort antall forlag med ulik utgivelsesprofil. Den bør blant annet inneholde et forbud mot sterkt lojalitetsskapende rabatter. Dersom denne typen rabatter brukes, vil en forhandler/bokhandel som har handlet mye hos ett bestemt forlag, påvirkes til å fortsette å kjøpe litteratur i store kvanta hos det samme forlaget i stedet for å gå til et mangfold av forlag for å hente inn litteratur.

Framtidens reguleringer må i tillegg inneholde et prinsipp om ikke-diskriminering, for å hindre større forlagskonsern som eier bokhandler, i å misbruke eiermakt ved å gi egne bokhandler bedre vilkår enn andre.

For noen år siden uttalte Gunn Karin Gjøl (Ap) følgende fra Stortingets talerstol: «En boklov tar ikke for seg alle sider ved det norske samfunnet som en grunnlov gjør, den tar likevel for seg en av de viktigste forutsetningene for demokratiet vårt, nemlig språket. Den legger rammene for hvordan vi skal utvikle språket og skape litteraturen i framtida.»

(Stortinget 17. juni 2013, sak 22)

Én for alle, alle for én?

Om kollektivt ansvar, nye forlag og Forfatterforbundet

I 2018 har flere medier varslet om jordskjelv og rystelser i bokbransjen. Det er blitt vist til de nye forlagene med investor Petter Stordalen i spissen, og at enkelte bestselgende forfattere har valgt å gå fra etablerte forlag til Stordalens forlag.

Tom Egeland, tidligere styremedlem i Forfatterforeningen i åtte år, er en av forfatterne som har valgt å gå til Capitana forlag. Han har uttalt at han stiller seg bak normalkontrakten og de kollektive avtalene, og at han, som styremedlem i Capitana, ikke vil at kun markedskreftene skal råde, men vil etterstrebe et forlag som utgir litterær bredde. At det etableres nye forlag eller at forfattere bytter forlag, gir etter vår mening ikke særlig høye utslag på Richters skala. Det har skjedd før og vil skje igjen. Hvis de nye forlagene, og forfatterne der, hadde valgt å droppe den solidariske normalkontrakten, ville saken stilt seg annerledes. Men så langt er det ingenting som tilsier at ikke Stordalen forstår hvor viktig et felles framforhandlet kollektivt avtaleverk er for norske forfattere. Forfattere er selvstendig næringsdrivende som står fritt til å utgi sine bøker på egen hånd, eller på det forlaget de ønsker.

Bak Gyldendal Norsk Forlag AS står Must-familien som hvert år tar ut overskudd fra Gyldendal-konsernet. Cappelen Damm AS eies av Cappelen Damm Holding AS, som igjen eies av svenske Bonnier Holding Norway AS og danske Egmont AS med halvparten hver. Er det noen som tror at Stordalen er en verre kapitalist enn disse andre? Også nye forlag må få tid til å vise hva de står for.

Det kan ta 10–15 år å bygge opp et forfatterskap. Capitana starter med forfatternavn som de vet selger, og det er klart at det er en mindre risiko forbundet med dette enn å starte opp med bare nye og ukjente forfattere. Det er også svært forståelig at forlag som mister godtselgende og toneangivende forfattere, ikke setter pris på det. Men det er sunt at forlag konkurrerer om å tilby forfatterne den beste redaksjonelle oppfølgingen og best markedsføring og synliggjøring av bøkene.

Forfattere som bytter forlag, har ulike motivasjoner for å gjøre det. Kanskje er det ønsket om å få mer penger igjen for skrivearbeidet eller bedre markedsføring, som driver etablerte forfattere til å velge Stordalens forlag, kanskje er det ønsket om å få større innflytelse på forlagsdrift og rekruttering av nye forfattere. Det er ikke sikkert det blir flere kroner til forfatteren av det, men det er lov å prøve, og det er forfatteres rett å gjøre det. Det er samtidig

viktig for oss, slik det også alltid har vært for Forfatterforeningen, å anerkjenne betydningen av det redaksjonelle arbeidet et forlag gjør. Også i nye forlag må dette arbeidet prioriteres for at norsk litteratur skal fortsette å holde høy kvalitet. For å ivareta norsk språk og det litterære mangfoldet har bokbransjen fått noen fordeler. Det er fordeler også for forfatterne, slik som fastpris på bøker og retten til å framforhandle kollektive avtaler. Det forplikter. Hele bransjen må ta ansvar for å vise fram det litteraturmangfoldet vi har, og skal ha, i Norge. Og vi må fortsette arbeidet for å skape forståelse for at det tar tid å utvikle og skrive kvalitetslitteratur.

Nytt i 2018 er også opprettelsen av en ny forfatterforening, Forfatterforbundet. Opprettelsen av dette forbundet har avstedkommet en god del diskusjoner og meningsytringer.

Etter vårt syn er det bra at forfattere organiserer seg. Det er bra at flere vil jobbe for forfattergruppas vilkår.

Den norske Forfatterforening har som kjent kriterier for medlemskap som gjør at ikke alle som utgir bøker, kan bli medlemmer. I tillegg til å være et profesjonsforbund og en interesseorganisasjon er Forfatterforeningen en kunstnerorganisasjon. Det blir stilt både håndverksmessige og kunstneriske krav ved medlemsopptak, slik som i andre kunstnerorganisasjoner. Det betyr kanskje at det lenge har vært behov for en forening som Forfatterforbundet. Forfatterforeningen og Forfatterforbundet bør utvilsomt samarbeide i saker der det er naturlig. I Norge er det tradisjon for et mangfold av organisasjoner på den skjønnlitterære siden, organisasjoner som samarbeider fra sak til sak, ulike former for samarbeid Forfatterforbundet lett kan innlemmes i.

Det er viktig å bry seg om utenforskap, om de som ikke kan ta del i godene i samfunnet på lik linje med andre. Vi vil påpeke at det å stå utenfor en kunstnerorganisasjon ikke betyr at en er utestengt fra det felles framforhandlede avtaleverket eller muligheten for å søke stipender eller bistand. Som forvalter av kollektive vederlag, er Forfatterforeningen forpliktet til å arbeide for hele forfattergruppa, noe foreningen gjør og må gjøre også i framtida. Det endres ikke av opprettelsen av Forfatterforbundet.

Opptakskriterier diskuteres jevnlig i Forfatterforeningen, også uavhengig av det offentlige ordskiftet. I 2014 ble medlemskriteriene igjen myket opp etter et forslag fra styret. I paragraf 5 som omhandler medlemsopptak, står det i dag følgende: «En forfatter som bor i Norge eller er norsk statsborger bosatt i utlandet og har skrevet og offentliggjort verker, hvorav minst ett av litterær verdi, kan bli medlem av foreningen.» Tidligere var det krav om minst to verker av litterær verdi. Bakgrunnen for endringen som ble gjort, var for en stor del diskusjoner rundt «den vanskelige andreboka». Forfattere med ei god debutbok, men med ei

dårligere andrebok, fikk i noen grad avslag på medlemskapssøknadene sine og ble henvist til å søke igjen med tre eller fire bøker. I foreningen var det i 2013 et flertall som mente at dette ikke var en god praksis, at selv om andreboka ikke alltid holdt samme kvalitet som den første, eller omvendt, så var det ingen god grunn til å «utsette» medlemskapet, og kriteriene ble dermed endret.

På årsmøtet i 2018 foreslo leder av Det litterære Råd, Kristine Næss, at Forfatterforeningen burde se på Rådets oppgaver og vurdere å opprette en egen stipendkomité og en annen komité med ansvar for medlemsopptak. En slik deling vil tydeliggjøre at arbeidet med tildelinger og innstillinger til stipend ikke har noe med opptak av medlemmer til foreningen å gjøre. En slik kobling er det heller ikke i dag, men diskusjoner i media har vist at det ikke alltid er like lett å se hva som skjer, når en ser det utenfra. Uavhengig av hvilken organisering som velges, mener vi at det er viktig å tilstrebe at Forfatterforeningen skal være så transparent som mulig.

I forbindelse med det samme årsmøtet i 2018 ble det vedtatt at det skulle nedsettes et utvalg som skal diskutere og foreslå eventuelle endringer i Den norske Forfatterforenings opptakskriterier. Dette utvalget har nå levert en rapport til styret i Forfatterforeningen. Vi regner med at diskusjonene framover vil handle om hvorvidt terskelen for medlemskap skal senkes ytterligere, om Forfatterforeningen bør gå helt bort fra litterær verdi som kriterium for medlemskap, og i stedet innføre kriterier som sier noe om et visst antall utgivelser, om krav til dokumentasjon av redaksjonell bearbeiding, om framlagt normalkontrakt og andre forhold som er viktige i Forfatterforeningens arbeid. Dette kommer til å bli en veldig spennende diskusjon! Tidligere har det også vært diskutert hvorvidt andre instanser enn Forfatterforeningen selv skal avgjøre hva som er godt nok for medlemskap. Opptakskriteriet kunne for eksempel da være: En forfatter med 2 titler vurdert som gode nok for innkjøp i den skjønnlitterære innkjøpsordningen. Da ville det fortsatt være en skjønnsvurdering av titlene som avgjorde hvem som ble tatt opp som medlemmer. Det ville imidlertid ikke være Forfatterforeningen, men vurderingsutvalgene i Kulturrådet som gjorde vurderingene. Det vi tre er enige om, er at vi alltid ønsker diskusjon om medlemskriteriene velkommen, men at det vil være en fallitterklæring om Forfatterforeningen ikke selv er i stand til håndtere eget medlemsopptak. I andre aktuelle saker, som retten til å oppnevne medlemmer til stipendkomiteene, har Forfatterforeningen argumentert mot at Kulturrådet skal ha mer makt enn de allerede har. Vi har full tillit til Kulturrådet, men som vi tidligere har vært inne på, er det etter vårt syn en sunn spredning av tildelingsmakt når stipendkomiteene oppnevnes av kunstnerorganisasjonene, mens Kulturrådet oppnevner fagutvalg for andre typer støtte.

Dersom Forfatterforeningen overlater vurderingen av hva som er godt nok for medlemskap til Kulturrådet, går foreningen i motsatt retning av hva den ellers mener i spørsmålet om maktspredning. Medlemsopptaket vil da også bli avhengig av innkjøpsordningens skiftende retningslinjer, som naturlig nok vedtas av Kulturrådet og ikke av Forfatterforeningen.

Helt sentralt er det at Forfatterforeningen er og skal være opptatt av at alle skal ha like rammebetingelser og vilkår når de utgir bøker. Ikke bare medlemmene i Forfatterforeningen, men alle skjønnlitterære forfattere. Når Forfatterforeningens avtaler er relativt gode, er det ofte fordi de bestselgende forfatterne har stilt seg til rådighet i kollektive forhandlinger. De har en bedre forhandlingsposisjon og et bedre utgangspunkt enn forfattere som ikke selger så mange bøker. Solidaritet mellom forfattere er ikke en gitt størrelse, men den er en forutsetning for Forfatterforeningens arbeid og eksistens. Kvalitetsdiskusjoner er kjernen i arbeidet til en stipendkomité, også i Forfatterforeningen, det er ikke det som diskuteres, spørsmålet som i øyeblikket diskuteres, er hvordan kvalitetsdiskusjonene skal finne sted i forbindelse med medlemsopptak. Noen av forfatterne i Forfatterforbundet gir ut såkalt serielitteratur, det betyr at de gir ut flere bøker i året og ikke får benytte seg av normalkontrakten. Det vil være naturlig at Forfatterforeningen inviterer til et samarbeid med Forfatterforbundet for å få framforhandlet en egen kollektiv avtale for seriebøker. Det er helt klart også andre konkrete saker det sammen kan gripes fatt i.

I et intervju på NRK uttalte Anitra Figenschou, litteraturviter ved Handelshøyskolen BI, at vi i vårt samfunn blir mer og mer opptatt av den enkeltes mål om vinning. Kollektive avtaler bryter med rådende opptatthet av individuelle resultater. For mange av oss er kollektive avtaler et ideologisk verdivalg. For oss tre er det det.

Vil det nye Forfatterforbundet være med oss i dette ideologiske verdivalget? Vi håper det.

Hvem er vi når vi ser oss i kunstens speil?

Om den offentlige samtalen og litteraturens betydning

Det bør ikke være tvil om at vi tre som skriver dette, er overbevist om nødvendigheten av at skjønnlitteratur finnes, skapes og leses. Det vi ikke har sagt så mye om, er hvor fundamentalt det også er at det snakkes om litteraturen. Det vil si at det legges til rette for kritikk og anmeldelser og den dialogen som oppstår når bøker leses og formidles. Bøkene trenger å diskuteres, skrives og snakkes om, de trenger at noen sier noe om hva de kan bety.

I boka *Keeping a Rendezvous* (1992) av John Berger står essayet «Miners». Det er skrevet som et brev til gruvearbeiderne som prøvde å gjøre motstand da Thatcher fikk gruvene stengt på 1980-tallet. Berger skildrer hvordan arbeiderne ble holdt nede med ydmykelses, løgn og fysisk vold. Han skriver: «Jeg kan ikke fortelle deg hva kunsten gjør og hvordan den gjør det, men jeg vet at kunst ofte har dømt dommerne, tryglet om oppreisning for de uskyldige og vist framtiden fortidens lidelser, så de aldri skal bli glemt. Jeg vet også at de mektige frykter kunsten, uansett form, når den gjør dette, og at den blant folket løper som et rykte eller en legende, fordi den (kunsten) gir mening til det livets brutaliteter ikke kan gi mening til, på en måte som forener oss (...).» (Vår oversettelse.)

Tone Selboe skriver i *Hva er en roman*: «Den amerikanske forfatteren Henry James sammenlignet i sin tid romanen med et elastisk, uformelig monster som kan ta inn nær sagt hva som helst, men han sa også at romanens framtid er forbundet med framtiden til det samfunnet som produserer den, altså at romanen er innføyd i en kontekst som er med på å bestemme hvordan den til enhver tid 'er'.» (Universitetsforlaget 2015)

De fleste vil være enige om at litteraturen til en viss grad forandrer seg med samfunnsutviklingen. Det gjelder prosa, og det gjelder poesi. Det gjelder i stor grad også selve samtalen om litteratur, som preges og styres av både rammebetingelser og samfunnsendringer. Dagspressen og tidsskriftenes økonomi og distribusjon spiller en stor rolle. Ideologier og herskende tenkemåter i et samfunn virker inn på hvordan og også hvorvidt det snakkes om litteratur.

Det er alltid interessant å spørre seg hva de ulike litteraturdebattene gjør med lesning og skriving. De siste årene har det i Norge vært fokusert på hvorvidt det som utsies i romanene, har skjedd i virkeligheten eller ikke. Handlingsforløpet i romaner har blitt diskutert med tanke på om det som skjer stemmer overens med et faktisk handlingsforløp knyttet til forfatterens virkelige liv. Spørsmålet er om slike debatter også påvirker leserne og forfatterne? Forandrer

de måten bøkene skrives og leses på? Hva slags innvirkning har det på den offentlige samtalen når en tidligere kulturminister uttaler at hun skulle ønske tida da noen fortalte folk hva som var god og dårlig kultur, var forbi? Eller når den samme tidligere kulturministeren, helt motsatt, påpeker at kritiske samtaler om kunst øker kunstens tilgjengelighet, skjerper kvaliteten, rekrutterer nytt publikum og tar kunst og nye sjangere inn i varmen. Endrer mulighetene for samtale seg da? Aristoteles hevdet at diktekunsten står i et avhengighetsforhold til den virkelighet som etterliknes, men framhevet samtidig at diktningen ikke er en reproduksjon av virkeligheten fordi dikteren skaper et eget verk, en original som står for seg selv. Kan mennesker snakke om noe som er helt nytt/originalt? Diktningen skal stå i et bestemt forhold til virkeligheten, men ikke nødvendigvis være virkeligheten, skrev Aristoteles i *Poetikken*. Høsten 2017 da debatten om forholdet mellom fiksjon og virkelighet blusset opp igjen, oppfordret kulturredaktør i Aftenposten, Sarah Sørheim, til en skjerpet etisk bevissthet. Det interessante er, at i 2014, da Peter Handke fikk Ibsenprisen, skrev den samme avisa på lederplass at «kunstens autonomi er ubestridelig».

Vårt poeng er at uansett hvilket standpunkt en inntar, så er samtalen om litteraturen med på å gi den betydning. Samfunnet trenger en sammensatt og klok offentlig samtale om litteratur som både diskuterer det som foregår i litteraturen, og hvordan den eksisterer inn i og opp mot den konteksten den er skapt i og leses i. De mest opplagte kanalene for den litterære samtalen finnes i dags- og ukepressens anmeldelser, i de noe lengre tidsskriftartiklene og essayene, i de humanistiske fagene innenfor akademia og i litterære samtaler på seminarer, i biblioteker, litteraturhus og på festivaler. De fysiske møtene rundt litteratur er i vekst. Likevel står utfordringene i kø. Hvis den tradisjonelle kritikken i større og større grad presses over fra dagspresse til tidsskrifter og nettsider for spesielt interesserte, vil en svært liten del av befolkningen, altså leserne, kunne ta inn over seg eller ta del i en offentlig litterær samtale. Den tenkning omkring litteratur, og informasjon om litteratur, den jevne leser da får møte, vil grovt sagt bli forlagenes baksidetekster og bokhandlernes anbefalinger. En fattigere offentlig samtale om litteratur vil også ha noe å si for hvilke bøker som selges, og med det hvilke forfattere som gis mulighet til å skrive, og hvilke bøker som kommer ut.

Geir Gulliksen skriver: «(...) boken er mulig betydning, mening, som vi prinsipielt sett bare finner alene, en og en, i et samfunn av lesere der den ene er ukjent for den andre. Boken er, betraktet som kunst og ikke som kultur, et betydningsapparat det er vanskelig å måle den samfunnsmessige betydningen av. Ikke desto mindre kan hver og en av oss, som lesere, påberope oss en eller flere bøkens betydning. For oss, i hvert av våre liv.» («Guds finger». *Virkelighet og andre essays*. Oktober 1996.)

Men litteraturen er ikke bare viktig for den enkelte, den er også av avgjørende betydning for et samfunn. Frederik Tygstrup, professor i litteraturvitenskap ved Københavns Universitet, holdt i 2018 et foredrag med tittelen «Kunst, kultur og sosiale fellesskap» på Kulturrådets konferanse om kvalitet. Det å betrakte kunst som kun individuell erfaring, er å betrakte den som et konsumgode. Men kunsten er noe mer enn det, hevdet Tygstrup i dette foredraget.

I Danmark, Sverige og Norge er kulturpolitikken, enn så lenge, basert på velferdsstatens grunntanke om at alle skal ha tilgang til kunst av høy kvalitet, og at kunsten og kulturen ikke kan overlates til markedet alene. Vi har kulturpolitiske ordninger fordi bøkene, kunsten og kulturen har betydning for både individene og for samfunnet som helhet.

Kunsten er et gode som skaper engasjerte, opplyste borgere, sa Tygstrup i det nevnte foredraget.

Tygstrup snakker om kunst og kultur som en øvelse i å ta del i et fellesskap, en øvelse i demokratisk medborgerskap og med det en øvelse i å delta i samfunnet. Kunst og kultur er en samfunnsmessig infrastruktur som sørger for at folk møtes og omgås.

I Norsk kritikerlags innspill til Kulturmeldingen beskrives et misforhold mellom «et blomstrende norsk kulturliv av høy internasjonal kvalitet, og en svekket medieøkonomi, hvor frie ytringer får stadig mindre plass». Kritikerlaget peker på dette som et «demokratisk problem, som i høyeste grad angår norsk kulturliv». Kritikerlaget skriver: «Vi mener at det er et kulturpolitisk ansvar å sikre rom for sterke og mangefasetterte offentlige samtaler om kunst. Derfor ønsker vi at den nye kulturmeldingen vil drøfte kritikk som en dimensjon i norsk kulturpolitikk og sette ord på en visjon for den kritiske samtalen.»

Vi støtter helhjertet dette ønsket.

NØDVENDIGE RAMMER FOR SKRIVING, PRODUKSJON, DISTRIBUSJON OG FORMIDLING AV SKJØNNLITTERATUR

1. Barn og unge må gis en skolehverdag hvor de kan oppleve det mangfoldet og refleksjonsrommet kunsten og skjønnlitteraturen kan gi. De må gis anledning til å utvikle personlighet og skapende evner gjennom kunstfag i skolen, og de må få møte kunst og litteratur på kunstens og litteraturens egne premisser.
2. Forfatterne må gis mulighet til å utvikle sin kunst gjennom fordypning og langsiktig arbeid. Lønnsreformen for kunstnerstipendene må følges opp, og stipendene må i framtida som et minimum følge lønnsutviklingen i samfunnet for øvrig.
3. Kunstnerne må oppnevne stipendkomiteene som behandler søknadene til Statens kunstnerstipend. Sammenslåinger eller andre endringer i stipendkomitéstrukturen må ikke skje uten at det er faglig gode grunner til det. Fagfellevurdering og kunstfaglig skjønn må være det sentrale i stipendbehandlingen.
4. Forfatterne må sikres muligheten til et kollektivt framforhandlet avtaleverk gjennom lov eller forskrift.
5. Det må utarbeides en litteraturlov hvor forfattere, forleggere og bokhandlere sidestilles. Loven må inneholde bestemmelser om litteraturabonnement og en lengre fastprisperiode enn dagens, og som likestiller alle titler og formater. En lov må utformes slik at spredning og formidling av alle typer bøker styrkes sammenliknet med dagens situasjon.
6. Åndsverkloven må sikre alle kunstneres rett til kontroll over eget verk og rett til et godt og rimelig vederlag, også for framtidig bruk.
7. Framtidas bibliotekvederlag må bli betydelig høyere og gjøres teknologiavhengig. Beregningsgrunnlaget må derfor være format- og teknologinøytralt, men fortsatt vise til det innholdet som lånerne har tilgang til.
8. Innkjøpsordningene må styrkes for at litteraturen bedre skal nå fram til leserne. Innkjøp av digitale lisenser må videreutvikles, og forfatternes vederlag økes gjennom økte bevilgninger til ordningen.
9. De teknologiske og digitale nyvinningene må utnyttes til fordel for leserne og forfatterne uten at det gir tapt vederlag til forfatterne.
10. Forfattere må sikres høyere royalty og en større andel av bokkrona for at de skal kunne skape ny litteratur, utvikle forfatterskap og tilføre leserne og bokmarkedet nye og viktige utgivelser.

11. Forskjellene i befolkningens bibliotektilbud må utjevnes gjennom et større bibliotekløft. Det må innføres en egen lov om skolebibliotek, slik at alle elever i grunnskolen får et godt fungerende bibliotek. Kommunesammenslåing må ikke føre til færre folkebibliotek og filialer. Folkebiblioteket må styrkes, ikke svekkes, uansett antall kommuner.
12. Kunstnere må likestilles med vanlige arbeidstakere når det gjelder sosiale rettigheter. Det må blant annet innføres opptjening av trygderettigheter og pensjon uavhengig av om en er arbeidstaker eller frilanser/selvstendig næringsdrivende.
13. Det må etableres støtteordninger for oversettelse av barne- og ungdomslitteratur til samisk, og ordninger for oversettelse av samiske bøker til norsk. Det må etableres egne stipendkvoter for samiske forfattere, og størrelsen på stipendene må økes. Det bør gjøres en større utredning av nåværende og framtidige litteraturpolitiske virkemidler for samisk litteratur med mål om å bedre samiskspråklige leseres tilgang til litteratur på eget språk.